

in modern Polish, allows to apply “female” forms correctly in communicative situations.

The principles and tendencies, according to which „female” forms are created, can be required in the process of solving language problems by those, who seek to master Polish.

Key words: noun, formant, „female” form, category of gender.

Надійшла до редакції 4.05.2015 р.

УДК 811.161.2'06(075.8)

В. Р. Світлицька,

здобувач кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (095) 87-725-15,

kafukrmovaonu@mail.ru

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

У статті діалектна лексика українських говорів аналізується з точки зору її словотвірних особливостей: розглядаються способи творення діалектизмів, специфіка використання словотвірних формантів. Наголошено, що особливої ваги дослідження набуває саме для українських говорів Одещини, де співіснують говірки різних наріч – південно-західного та південно-східного.

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, мотивуюче слово, дериват, словотвірний формант.

На теренах Одещини співіснують подільські говірки південно-західного наріччя та степові говірки південно-східного наріччя. За поширеністю переважають степові говірки південно-східного наріччя. Й. О. Дзензелівський у своїх працях [6; 7] пояснює, чому дослідження степових говірок становить великий науковий інтерес для мовознавства. Поселення на Лівобережній Україні у нижній течії Дністра і на східному березі належать до числа найдавніших українських поселень, села на схід від цієї побережної лінії є поселеннями пізнішого часу. Всі ці поселення у багатьох випадках знаходились у певному іншомовному оточенні: німецькі колонії, молдавське населення. Професор Дзензелівський

подає цікаву історію походження степових говірок. Він підтримує думку Геродота щодо заселення Причорномор'я. Геродот свідчив, що у Північному Причорномор'ї в середині I тисячоліття до н.е. жили скіфи, які оселялись на території Дону, Карпат, Дунаю. Скіфські племена поділялись на дві групи: скіфів-кочовиків (заселяли східну частину Скіфії (царські скіфи) і скіфів-землеробів (жили в басейнах Борисфену (Дніпра) і Гіпаніса (Південного Бугу)). Дзендзелівський описує три легенди Геродота. У першій з них (з якою Геродот не погоджується) – скіфський варіант, скіфи виступають як споконвічні жителі Північного Причорномор'я, в другій легенді – грецький варіант – скіфи є пришельці. У третій легенді про походження скіфів, яку підтримував і сам Геродот, йдеться про те, що територія була раніше заселена киммерійцями, які в VII ст. до н.е. були вигнані з Північного Причорномор'я скіфами. В кінці IV ст. до н.е. з Дону в Східну Скіфію починають переселятися сарматські племена. У II ст. до н.е. скіфська імперія була знищена у Північному Причорномор'ї. Частина скіфів переселилася на південь. Іншу частину скіфів було підкорено сарматами. Культура сарматів мала багато спільного з культурою скіфів-кочовиків. З того часу Скіфію почали називати Сарматією. Далі починається епоха так званого великого переселення народів (III – IV ст. н.е.), коли південно-західна частина Причорномор'я служила місцем приходу для багатьох східних варварських племен (гунів, аварів та інших) у межах Римської імперії. У VI ст. на арену історії Північного Причорномор'я виступає нова могутня сила – анти (близькі предки східних слов'ян). Мову, діалект, говірку не можна вивчати у відриві від історії.

Українська діалектна мова – це складна ієрархія мовно-територіальних утворень [1]. Професор С. П. Бевзенко зазначав [1], що степові говірки займають територію українського степу й Донбасу, контактують на північному заході з подільськими говірками південно-західних діалектів, на півночі – із середньонаддніпрянськими і слобожанськими говірками південно-східного наріччя, на заході – з молдавськими говірками, на сході – з російськими. Степові говірки – це говірки наймолодшого формування, які виникли внаслідок численних переселень, що почалися лише з XVIII – поч. XIX ст. і продовжувалися далі. Українське населення приходило сюди переважно з Поділля, Волині, Полісся. Крім того, великий вплив на місцеві українські говори мали переселенці з Росії, Болгарії, Сербії, греки, німці, чехи. Степові говірки досліджені недостатньо. Але наявні

матеріали свідчать про їхні відмінності, що дає змогу розрізнити серед них такі групи: а) нижньонаддніпрянські; б) східностепові (донецькі); в) західностепові; г) південнобессарабські.

А. А. Москаленко писав [12], що мова усіх діалектів і говорів, поряд із спільними рисами для всієї мови нації чи певного народу, має особливості, які властиві тільки їй. Українські говори Одеської області також мають деякі риси, властиві тільки їм. А. А. Москаленко поділяє українські говори Одещини за фонетико-граматичними і лексичними особливостями та за їхньою генезою на 3 групи. До 1-ої групи належать говори, генетично пов'язані з подільськими українськими говорами. Основні фонетико-граматичні і лексичні особливості подільських говорів властиві деяким українським говорам Одещини. Найбільше ці говори зосереджені в таких сучасних адміністративних районах: Балтському, Котовському, Кодимському, Ананьївському, Любашівському. До 2-ої групи належать мішані говори, генетично пов'язані з подільськими, середньонаддніпрянськими та іншими східноукраїнськими говорами. За своїми особливостями вони становлять поєднання різних рис українських говорів, з перевагою в одних із них рис подільських говорів, в інших – рис східноукраїнських говорів. Ці говори поширені в усіх районах Одещини і формувалися переважно у XIX ст.

До 3-ої групи, найменшої за своїм складом, належать говори, генетично пов'язані тільки з південно-східними говорами. Особливості їх збережені, в основному, в говорах таких місцевостей Одещини: Біляївка, Дальник, Майори, Градениці, Холодна Балка, Кучургани, Дачне, Вигода, Маяки. Різні особливості, властиві сучасним українським говорам Одещини, зустрічаються і в інших говорах української мови. Від інших українських говорів вони відрізняються тільки комбінацією цих рис, наявністю поряд рис декількох інших місцевих говорів. Але не існує жодної фонетико-граматичної риси українських говорів Одещини, яка була б властива тільки їм. Серед інших говорів української мови говори Одещини помітно відрізняються деякими лексичними діалектизмами, властивими тільки їм, а також семантичними діалектизмами.

Ми прагнемо дослідити словотвірні особливості діалектної лексики, поширеної в українських говірках Одещини. На жаль, у діалектологічній літературі слабо вивчена система словотвору територіальних говірок, рідко залучаються діалектні словотвірні

відмінності при характеристиці класифікаційному поділі територіальних діалектів. Проте діалектно-територіальне розшарування мови в галузі словотвору є другою після лексики ділянкою (а в окремих випадках, можливо, й випереджає лексику) щодо загального процесу диференціації територіальних діалектів.

Матеріалом дослідження послужив „Словник українських говорів Одещини” за редакцією О. І. Бондаря, укладений мовознавцями Одеського національного університету і виданий у 2011 році [13]. Цей словник є своєрідним продовженням досліджень А.А. Москаленка, який у 1958 році видав „Словник діалектизмів українських говірок Одеської області” [11].

Об’єктом дослідження є діалектна лексика українських говорів Одещини. **Предмет** дослідження – словотвірні особливості різних за походженням діалектних слів, що властиві українським говорам Одещини.

Ми проаналізували 600 дериватів, мотивуюча база яких була найбільш прозорою. Найбільша кількість дериватів була утворена суфіксальним способом. У процесі творення найбільш частотними за вживанням були суфікси *-к/а, -ник, -ар / -яр, -к/и, -ак / -як, -ик, -ов*, хоча в літературній мові деякі з цих суфіксів – *-ар / -яр, -к/и, -ак / -як* – у якості словотворчих формантів вживаються значно рідше, ніж у діалектному мовленні. У діалектному мовленні використовуються значно частіше, ніж у літературній мові, такі суфікси, як *-ут/а, -уш/а, -л/о, -н/я: верту́та* – „вид печива з повідлом” (с. 37); *волоку́ша* – „пристрій у вигляді дротяної сітки, яким витягують солому від молотарки на скирту” (с. 43); *вору́шало* – „палиця, якою ворують солому в печі, щоб краще горіла” (с. 44); *возо́вня* – „приміщення, де зберігають вози” (с. 42).

Вражає розрив у кількості дериватів, утворених суфіксальним способом, і дериватів, утворених іншими морфемними та неморфемними способами (терміни морфемний і неморфемний способи словотвору залежно від матеріальних засобів вираження пропонує використовувати Н. М. Хрустик [15]). Серед аналізованих слів зовсім відсутні такі, які утворені префіксальним способом, шляхом конфіксації утворюються лише 10 дериватів (*бестáрка* – „ящик-ноші, яким переносять зерно” (с. 22); *бестáрник* – „віз, яким возять зерно без тари, насипом” (с. 22); *бизро́шка* – „безрога тварина” (с. 22); *за́стінок* – „задня частина хати” (с. 82); *нідпа́рок* – „поле, виоране після скошення хліба, на якому

будуть сіяти восени” (с. 153); *підпáлок* – „невеличкий круглий хліб, печений на черені, перепічка / невелика хлібина (половина чи менше звичайного розміру), що випікається і виймається із печі раніше від решти хліба” (с. 153); *підлокóтник* – „підвіконня” (с. 153); *відзéмок* – „частина дерева від землі, довжиною до двох метрів” (с. 41); *відмóстка* – „цементована призьба” (с. 41); *вистрélювати* – „викидати стрілку (про цибулю), на якій згодом з’являється цвіт” (с. 40). Кілька дериватів утворено шляхом основоскладання, основоскладання і суфіксації, а також поєднанням основоскладання і безафіксного способу творення: основоскладання: *близ(о)о́кий*, *близьк(о)гláзий* – „короткозорий” (с. 25); основоскладання і суфіксація: *верх(о)плáвка* – „хвора на глисти риба, що у зв’язку з цим плаває зверху” (с. 37); *вин(о)дéлка* – „приміщення, у якому давлять виноград і сік переброджує на вино” (с. 39); *вод(о)вóзка*, *вод(о)вóзня* – „спеціальний віз з великою бочкою, в якій підвозять воду для робітників на поле” (с. 42); *круп(о)дьóрка* – „пристрій для приготування круп із зерна” (с. 109); основоскладання і безафіксний спосіб творення: *вин(о)дéл* – „завідувач винним пунктом” (с. 39).

Маємо також по одному деривату, утвореному префіксально-постфіксальним і префіксально-суфіксально-постфіксальним способом: *віхлeбтатися* – „позбавитися всього” (с. 40), *вілітитися* – „одягнутися по-літньому” (с. 40).

Кілька дериватів утворено безафіксним способом: *перезу́л* – „поле, яке рік чи два не ореться і не засівається” (с. 149), *перері́з* – „перерізнана на пополам діжка по горизонталі, подібна до цебра, але без вушок, що використовується для соління” (с. 150), *перетóк* – „переливання вина з однієї бочки до іншої, відділення його від осаду на дні бочки – дросців” (с. 150), *приту́ла* – „добудова до будинку” (с. 164).

Лексично-синтаксичним способом утворюється один дериват (*запруді́х* – „горілка, самогонка від початку відгону, первак” (с. 82), морфолого-синтаксичним – 14 дериватів (іменники): *вечі́рня* – „тоня, яку тягнуть увечері” (с. 37), *вибі́жнá* – „місце на березі, куди причалює човен з другим кінцем кодоли, щоб тягти невід, коли його уже закинуто у воду” (с. 38), *вісовá* – „крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми” (с. 41), *запускнá* – „велика ополонка, прорубана на середині лиману, річки, в яку запускають невід під кригу у час рибальства взимку” (с. 82), *зоровá* – „улов, який тягнуть рибалки на світанку, на зорі” (с. 87), *іздóвий* – „робітник, який поганяє запряжені коні” (с. 88), *кормовá* – „линва, якою регулюють віддаль між

човнами під час рибальства тягулями” (с. 105), *кормовій* – „людина, яка сидить на кормі і керує човном за допомогою весла або стерна” (с. 105), *перекидна* – „линва, якою стягують два човни один до одного під час рибальства волоком або неводом” (с. 150), *підвозна* – „човен, на якому знаходяться лід, діжки, в які складають виловлену рибу” (с. 152), *тісана* – „сорт квасолі з різнокольоровими візерунками на шкірці насіння” (с. 151), *рогова* – „крайня ополонка, від якої тягнуть невід на місце вибирання його з води” (с. 171), *синова* – „жінка сина, невістка” (с. 178), *стояча* – „місце на березі річки, де відпочивають рибалки” (с. 184).

Лексико-семантичним способом утворені наступні слова: *бóмба* – „сорт квасолі” (с. 26), *бородá* – „1) огріх, пропуск під час косіння колоскових; 2) непідібрана частина кіс при заплітанні; 3) місце, де не зійшли сходи” (с. 26), *востóк* – „східний вітер, як правило, сильний” (с. 44), *голівка* – „1) горішня частина димаря; 2) долішня частина паруса у вигляді трикутника, що закінчується канатом, яким парус прикріплюється до корми” (с. 55), *грíва* – „огріх, пропуск під час косіння колоскових; 2) непідібрана частина кіс при заплітанні” (с. 57), *кобíла* – „1) знаряддя, яким косять (носять) взимку очерет; 2) бительня, якою тіпають коноплі” (с. 100), *козёл* – „спеціальна площа в печі для випалювання гончарного посуду, в якій розміщені два ряди сльос” (с. 102), *пóлька* – „верхній жіночий одяг у вигляді широкого напівпальта з простого матеріалу на ваті, довший, ніж сачок” (с. 159), *сéрце* – „1) медуза; 2) велика концентрація медуз в морі, які, потрапляючи в рибальські сіті, заважають рибальству” (с. 177), *шашлі́к* – „маленька загострена паличка, на якій підсмажують дунайку” (с. 213), *шія* – „надбудова у вигляді даху над східцями, які ведуть до льоху” (с. 214), *щур*¹ – „мале, худе порося” (с. 219), *щур*² – „птах, що нищить бджіл” (с. 219).

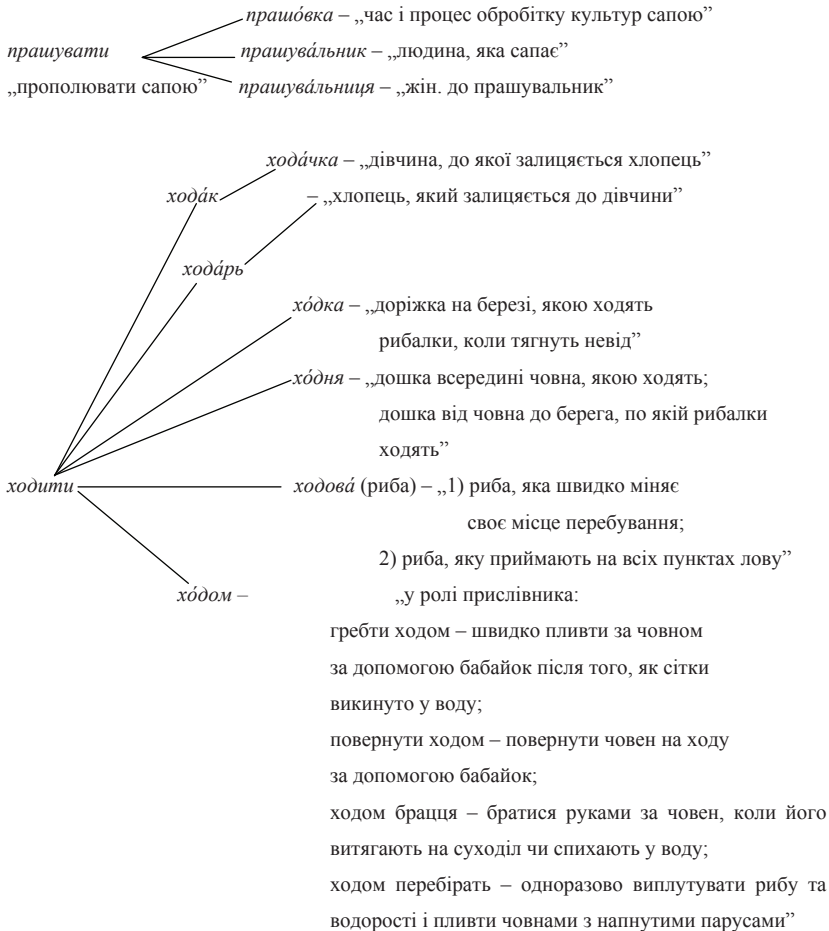
Лексико-семантичний спосіб творення діалектних слів детально описав О. І. Бондар у статті „Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови” [3].

Серед аналізованої діалектної лексики найбільшу групу становлять деривати-іменники, другою за кількістю є група дериватів-прикметників.

Мотивуючу базу для утворених дериватів складають переважно дієслова та іменники, хоча серед мотивуючих слів зустрічаються також прикметники та числівники. Для утворення більшої частини

діалектних слів мотивуючою базою є слова, спільні і для діалектної, і для літературної мови. Зрідка для утворення нового діалектного слова мотивуючим словом служить діалектне слово (наприклад, для деривата *вакар* „людина, яка пасе корови, пастух, чередник” мотивуючим словом є слово *вака́*, молд. „корова”).

Не часто, але можемо спостерігати утворення цілих словотвірних гнізд із діалектних слів на базі мотивуючих діалектних слів або на базі мотивуючих слів, властивих і літературній мові, і діалектам. Наприклад:

Подпльше вивчення словотвірних особливостей діалектної лексики з метою диференціації територіальних діалектів є дуже перспективним. Особливої ваги такий аналіз набуває саме для українських говорів Одещини, де співіснують говірки різних наріч – південно-західного та південно-східного.

Список використаних джерел та літератури

1. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови / С. П. Бевзенко. – Одеса : ОДУ, 1975. – 120 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1982. – 352 с.
3. Бондар О. І. Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови / О. І. Бондар // Мова: структура, суспільство, культура. Зб. наук. статей. – Одеса : ОНУ, 2012. – С. 119–127.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 251 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 332 с.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас Закарпатської області УРСР / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1958–1960. – Ч. 1-2.
7. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1965. – 99 с.
8. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини (на матеріалі Татарбунарського, Саратського і суміжних з ними районів) / В. П. Дроздовський // X Республіканська діалектологічна нарада. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 34–38.
9. Жилко Ф. Т. Нариси діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : АН УРСР, 1966. – 440 с.
10. Ковалик І. І. Словотвір і лінгвістична географія / І. І. Ковалик // X Республіканська діалектологічна нарада. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 9–12.
11. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : ОДУ, 1958. – 80 с.
12. Москаленко А. А. Специфічна лексика українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ОДПІ, 1960. – Т. XXV. – С. 65-78.
13. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. – Одеса : ОНУ, 2011. – 222 с.
14. Хаценко Л. І. Вивчення діалектів української мови в другій половині ХХ століття / Л. І. Хаценко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 239–245.

15. Хрустик Н. М. Проблеми морфемного, словотвірного та етимологічного аналізу / Н. М. Хрустик. – Одеса : Фенікс, 2011. – 114 с.

В. Р. Светлицкая

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье диалектная лексика украинских говоров анализируется с учётом её словообразовательных особенностей: рассматриваются способы словообразования диалектизмов, специфика использования словообразовательных формантов. Подчеркивается, что исследование украинских говоров Одесской области является необходимым, поскольку в нем сосуществуют юго-западный и юго-восточный варианты.

Ключевые слова: способы словообразования, диалектная лексика, мотивирующее слово, дериват, словообразовательный формант.

V. R. Svitlytska,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (095) 87-725-15,
kafukrmoaonu@mail.ru

DERIVATIVE PECULIARITIES OF ODESSA REGION'S DIALECT LEXIS

Summary

The article deals with the analysis of the dialectal vocabulary of Odessa region from the point of its word-building peculiarities: the ways of forming dialectisms and the peculiarity of using the word- building affixes are viewed in this article.

The research of word formation peculiarities of the dialectal lexicon in order to differentiate the territorial dialects is very perspective. Such research is of great importance for Ukrainian dialects of Odessa region, where you can discover the coexistence of different dialects: south-western and south-eastern.

Having analyzed 600 derivatives from „Ukrainian Dictionary of Odessa region's dialects” [13], we found out that most of the derivatives are formed with the help of suffixes (suffixal method). The most frequently used suffixes in the process of creating were the following: *-к(а)*, *-ник*, *-ар(-яр)*, *-к(и)*, *-ак(-як)*, *-ик*, *-ов*, although it is obvious that the usage of the suffixes *(-ар(-яр)*, *-к(и)*, *-ак(-як)* in the literary language is much

less frequent than in the dialect speech. Such suffixes as *-ут(а)*, *-уш(а)*, *-л(-о)*, *-н(я)* are used much more frequently in the dialect language than in the literary one.

There was a surprising gap in the amount of derivatives formed by suffixal method and derivatives formed by morphemic and non-morphemic methods. For example, there were not words formed by the prefixal method. Only ten derivatives are formed by prefixal and suffixal methods (*бестарка*, *бестарник*, *бизрошка*, *застінок*, *підпáрок*, *підпáлок*, *підлокóтник*, *відзéмок*, *відмóстка*, *вистрелювати*). Only 8 derivatives are formed by the word formation method, word formation and suffixal methods, and word formation and non-affixal methods (*близоóкий*, *близькогáзний*, *верхопáвка*, *винодéлка*, *водовóзка*, *водовóзня*, *круподьóрка*, *винодéл*). Only one derivative is formed by the lexical-syntactic method (*запруду́х*), 14 derivative nouns are formed by morphological and syntactic methods (*вечі́рня*, *вибі́жна*, *вісо́ва*, *запускна́*, *зоровá*, *їздóвий*, *кормовá*, *кормовій*, *перекидна́*, *підвозна́*, *писана*, *рого́ва*, *синовá*, *стоя́ча*). And the following derivatives are formed by using the lexical-semantic method: *бо́мба*, *борода́*, *востóк*, *го́лівка*, *грі́ва*, *коби́ла*, *козéл*, *по́лька*, *се́рце*, *шаши́к*, *ши́я*, *цур*¹, *цур*². The largest group among the analyzed dialectal vocabulary are derivative nouns, derivative adjectives following them.

Verbs and nouns make the motivating base for forming derivatives, but adjectives and numerals are observed among the motivating words as well. The motivating base for forming most dialectal words is common words from both dialect and literary languages. New dialectal words are rarely formed from other dialectal words.

Key words: ways of word building, dialectal vocabulary, motivator, derivative, word-building affix.

Надійшла до редакції 6.05.2015 р.

УДК 811.161.2'373.23

К. О. Фартушняк,

ст. лаборант відділення довузівської підготовки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65082, Україна,
тел. : (048) 63-76-04,
fdp@onu.edu.ua

НАЗВИ ТВАРИН ЯК ЛЕКСИЧНА БАЗА ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИЗВИЩ МЕШКАНЦІВ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано прізвища Тростянецького району Вінницької області, мотивувальною основою для яких послуговували назви тварин. Здійсне-